

УДК 392:502.175 (477) (043.3)

Шевель Анжеліка Олександрівна
Сумський національний аграрний університет
(Суми, Україна)

ДІАЛЕКТИКА ЖИТТЯ І КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті автор звертає увагу на діалектику життя і культури, життєві ціннісні виміри людини, що не отримали поки належного їм відображення у філософській літературі. Аналізується гуманізм як суттєвий зміст культури. Автор розглядає духовні цінності, які будучи разом з оцінками, нормами, ідеалами, переконаннями, світоглядними утвореннями, формують внутрішній світ людини – її духовність. В статті наголошується на значенні для українського суспільства розвитку духовних цінностей, характеру і специфіки їхнього функціонування у різних сферах життєдіяльності людини, що дає можливість конкретизувати проблему духовного розвитку, глибше зрозуміти особливості національного характеру і менталітету, специфіку світоглядної ситуації у сучасній Україні.

Ключові слова: бездуховність, гуманізм, духовність, культура, людяність, норми, цінності, толерантність

Шевель Анжелика Александровна
Сумской национальной аграрный университет
(Сумы, Украина)

ДИАЛЕКТИКА ЖИЗНИ И КУЛЬТУРЫ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. В статье автор обращает внимание на диалектику жизни и культуры, жизненные ценностные измерения человека, которые не получили пока должного им отражение в философской литературе. Анализируется гуманизм как суть культуры. Автор рассматривает духовные ценности, которые будучи вместе с оценками, нормами, идеалами, убеждениями, мировоззренческими образованиями, формируют внутренний мир человека - его духовность. В статье отмечается на значении для украинского общества развития духовных ценностей, характера и специфики их функционирования в различных сферах жизнедеятельности человека, что дает возможность конкретизировать проблему духовного развития, глубже понять особенности национального характера и менталитета, специфику мировоззренческой ситуации в современной Украине.

Ключевые слова: бездуховность, гуманизм, духовность, культура, человечность, нормы, ценности, толерантность.

Shevel Anzelika
Sumy National Agrarian University
(Sumy, Ukraine)

DIALECTICS OF THE LIFE AND CULTURE OF UKRAINIAN SOCIETY

Abstract. *In the article, the author draws attention to the dialectic of life and culture, the vital values of life of a person, which have not yet received their proper reflection in philosophical literature. Analyzed humanism as an essential content of culture. The author considers spiritual values, which, along with the estimations, norms, ideals, beliefs, ideological entities, form the inner world of man - its spirituality. The article emphasizes the importance for the Ukrainian society of developing spiritual values, the nature and specifics of their functioning in various spheres of human activity, which makes it possible to concretize the problem of spiritual development, to understand more deeply the peculiarities of the national character and mentality, the specifics of the worldview in modern Ukraine.*

Key words: *spirituality, humanism, spirituality, culture, humanity, norms, values, tolerance.*

Особливої актуальності проблема діалектики життя і культури українського суспільства набуває в умовах становлення незалежної України в контексті дискусій про співвідношення минулого, сучасного і пріоритетів майбутнього, полікультурності суспільства, взаємозв'язку між потребою актуалізації культурних традицій і модернізації усіх сфер суспільно-політичного життя.

Сьогодні існує низка фундаментальних праць, у яких здійснюється дослідження проблеми духовного та національного відродження українського суспільства. На особливу увагу заслуговують роботи таких вітчизняних дослідників як Т. Аболіної, В. Андрущенко, С. Возняка, М. Голяничка, С. Кримського, В. Ларіонової, В. Малахова, В. Мовчан, М. Поповича, І. Степаненко.

Різні аспекти проблеми культурних трансформацій були предметом дослідження українських науковців – Т. Андрущенко, Є. Бистрицького, М. Булатова, Т. Василевської, А. Єрмоленка, К. Жоля, Є. Злобіної, Т. Злобіної, К. Іванової, Ю. Іщенко, Н. Колотілова, С. Крилової, В. Лук'янець, В. Малахова, О. Назаренко, О. Охрімчук, Р. Олександрова, Б. Парахонського, Л. Ситниченко, С. Пролєва, О. Соболя, В. Табачковського, В. Шинкарука, Н. Хамітова та інших. Разом із тим, залишається ціла низка проблем, які потребують концептуального осмислення: якою є природа життєвих ціннісних вимірів людини, які засади є визначальними у розвитку української культури, які існують чинники та механізми цих змін, яка тут роль належить культурним традиціям та інноваціям, яка роль держави у становленні гуманістичних цінностей українського суспільства.

Мета даної статті – розкрити суть діалектику життя і культури, життєві ціннісні виміри людини, що не отримали поки належного їм відображення у філософській літературі.

Завдання статті – проаналізувати духовні цінності в контексті діалектики життя і культури українського суспільства і специфіку їхнього

функціонування у різних сферах життєдіяльності людини, що дає можливість конкретизувати проблему духовного розвитку України.

Як зазначає український вчений В.В. Маслов на сучасному історичному етапі формується новий «баланс життя і культури» і головні цінності. В соціокультурному житті завжди існує проблема засвоєння норм і цінностей. Як відомо, людина не народжується культурною. Вона стає такою завдяки соціалізації. Код людського організму біологічний – він генетично обумовлений. Код людської культури соціальний – він виникає при спілкуванні, взаємодії індивідів в процесі суспільно-корисної діяльності [1, 187].

Культура – надзвичайно багатопланове явище, що охоплює всі сфери життя особистості і суспільства. В епоху Відродження культура розуміється як ознака особистої самореалізації; в цей період виникає тенденція ототожнення культури з різними сферами духовної діяльності; культура розглядалася як сукупність зразків поведінки, як продовження античної традиції духовної діяльності. Світоглядні категорії культури є своєрідними щабелями піднесення духовності людини по шляху історичного формування культури – формотвореннями «мислячого духу» – і як такі є окремими суб'єктами в царині становлення духовного життя.

На кожному етапі людської історії людині, щоб жити і вижити, доводиться виробляти відповідні форми і способи адаптації. Механізми адаптації людини до світу в найзагальнішому сенсі і є тип культури. Загальною підставою всіх типів культури повинен бути гуманізм, який визнає цінність людини як особистості, його права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей. Саме гуманізм, інакше життя не могла б розвиватися. Таким чином, гуманізм є суттєвий зміст культури. Історичний розвиток гуманізму звеличував людину.

М. Степико відзначає: «саме українська неагресивність породила одну з найгуманніших людських рис, якою можуть пишатися українці, – це толерантність, терпіння, приязнь до ближнього, до сусіда і просто чужого. Кидаючи зерно в землю, селянин промовляє: «Уроди, Боже, на трудящого, на ледащого, на старця, на крадія і на всяку долю!». Тобто відчуття справедливості та співчутливості можна вважати генетичними рисами нашого народу [2, 201].

Однак сьогодні культура перестала бути гуманістичною. Як відомо, вперше поняття «культура» запропонував Марк Туллій Ціцерон для визначення філософії як «культури розуму»; за його часів у Давньому Римі термін «культура» вживається у значенні обробітку землі – для забезпечення її родючості, тобто агрокультури. За нових часів діяльнісно-творчий аспект культури найбільше розвивали Й.Г. Гердер, Г. Гегель, Г. Сковорода. Й.Г. Гердер, обстоюючи ідею історичного прогресу людства, пов'язуючи цей прогрес з розвитком культури, до якої відносили мову, мистецтво, науку, релігію, ремесла, сімейні відносини, державне управління, традиції і звичаї. Сприйняття і засвоєння набутої людством культури для кожної окремої особи є неодмінною умовою становлення (генезису) її як людини, її другим народженням. Культура – це осередок духовних цінностей, зусиль, пов'язаних з внутрішнім удосконаленням особи, цивілізації як чогось зовнішнього стосовно людини, спрямованого на поліпшення соціального устрою, як еволюційний континуальний розвиток суспільства на засадах «розуму». Просвітництво

виробило систему критеріїв, згідно з якими культурна діяльність особистості повинна бути інтелектуальною, творчою, продуктивною, новаторською, направленою на постійне розширення сфери людських можливостей. Реальна суть культури, її специфіка обмежується рамками духовної діяльності як деякої абсолютної свободи людського розуму [3, 253].

Культура – це специфічний спосіб життєдіяльності людства, який здійснюється в процесі створення, розповсюдження і використання матеріальних і духовних цінностей, який виділяє людство з природи і разом з тим поєднує його з нею на якісно новому рівні.

Дійсно, невже можна уявити світ культури, який створюють і в якому живуть наділені розумом і почуттями люди, без ціннісних відношень? А якщо все ж такі уявити, то хіба не втрачає такий світ головне – людяності?

Тоді не будуть існувати поняття добра і краси, справедливості та багатьох інших, які свідчать про гуманітарний зміст і смисл людської життєдіяльності.

Відомо, що деякі античні філософи розглядали людину як міру всіх речей. А в епоху Відродження мислителі, яких ми тепер називаємо гуманістами, протиставили так званим «божественним наукам» саме «людські науки». З тих пір і почали використовувати в літературі такі поняття, як «гуманітарні науки», «гуманність», «гуманітарний», «гуманізм». Гуманісти Відродження називали людину «земним богом» – творцем всіх матеріальних і духовних цінностей.

Цінності, будучи разом з оцінками, нормами, ідеалами, переконаннями світоглядними утвореннями, формують внутрішній світ людини – її духовність. Духовність дає людині відчуття і осмислення своєї приналежності до природного і соціального буття як сфери реалізації ідеальної моделі людського світу, який заснований на абсолютній цінності людського життя і творчій свободі особистості, її соціокультурній активності. Якщо культура – це світ артефактів, що створений розумом і руками людини, то будь-яке творіння, культури – це об'єктивовані цілі, смисли, цінності людського життя.

В свій час Г. Ріккерт намагався створити науковий метод вивчення культури, спираючись на поняття цінності. Він вважав, що об'єктом культурологічних досліджень повинно бути індивідуальне або унікальне.

Це не рівнозначно вивченню емпіричного різноманіття артефактів. Об'єктом може бути тільки таке унікальне, яке має загальнозначущий характер. Тільки тоді можна казати про наукове дослідження культури. Для Ріккерта критерієм науковості є цінність як значуще для всіх. В зв'язку з цим він підкреслював різницю між суб'єктивно-практичною оцінкою пересічного індивіда і оцінкою вченого.

Дійсно, цінності мають велике значення в соціокультурному житті. Але, суспільство не є монолітом, тому і його ціннісний світ теж різноманітний. Ріккерт відділяє цей реальний світ артефактів від свого методу «віднесення до цінності». Для нього цінність стає апріорною конструкцією гносеології, а вчений – її носієм. Тобто це варіант трансцендентальної філософії, неокантіанство. Приклад цей свідчить, з одного боку, про актуальність філософської проблеми цінностей, а з другого боку, він показує хибність розриву теорії та практики, необхідність врахування конкретно-історичних реалій соціокультурного життя [4, 19].

Сучасний український науковець С. Пролєєв дотримується інших поглядів: «Цінності є маніфестаціями волі, котра робить свій вибір. Суть цінності полягає у цінуванні, яким одному надається перевага над іншим... Цінності – це категорії волі» [5, 90].

Як пишуть автори монографії «Етнос. Нація. Держава», «вселюдські цінності – це не просто сума матеріальних і духовних цінностей всіх народів і не якесь усереднене їх поняття, а синтез найвищих досягнень розуму людства, квінтесенція усієї цивілізації. В економічній сфері – це товарно-грошові відносини, ринок тощо; у соціально-політичній – правова держава, парламент, право на самовизначення, суверенітет і т. ін.; у духовній сфері – найвидатніші досягнення науки, культури і мистецтва; у сфері моралі – закони й норми поведінки і взаємовідносин людей і народів, що їх було вироблено протягом тисячоліть, зокрема такі, як взаєморозуміння, милосердя, толерантність, дружба тощо» [6, 69].

Як пише український дослідник Сенченко А.Я. у переломні, кризові періоди розвитку людства і виникнення нового культурного середовища завжди з'являється потреба в нових світоглядних орієнтирах та ціннісних установках, в осмисленні докорінних змін у соціальному бутті, як у матеріальних, так і в духовних сферах.

Нова людина, за твердженням М. Бердяєва, може з'явитися лише за умов, коли індивіди розглядають як найвищу цінність, «якщо людина має вимір глибини, якщо вона є духовною істотою». В ідеалі це буде вільна, критично мисляча людина з парадоксально стійким, «вистражданим» світоглядом. Сфера духовності має стати не якоюсь другорядною, а найважливішою часткою життя сучасного українського суспільства. За М. Реріхом, передусім саме про духовність, культуру треба думати в усі часи життя, і навіть в найважчі. «За всіх умов треба зберігати те, чим живе дух людства» [7, 78].

Горкуша О.В. зазначає, що у системі ідентичності особистості надважливу роль відіграють духовно-світоглядні цінності – базові переконання, що є фундаментом розвиненої особистості. Не треба нагадувати, що трапляється в моменти природних катаклізмів з будинком, збудованим без належного потужного й глибокого фундаменту. Те саме, очевидно, відбувається в екстремальних суспільно-історичних умовах і з не вкоріненою в духовно-світоглядні цінності особистістю. Безумовно, в зоні комфорту, у сприятливих обставинах та неагресивному середовищі достатньо, щоб будинок був зручним, відповідав сучасним стандартам й вдовольняв своє функціональне призначення для мешканців та сусідів. У зоні комфорту й стабільних умовах вимоги до функціонального призначення як будинку, так і світогляду інші, ніж в екстремальних умовах епіцентру дійсності. В першому випадку пріоритетними будуть критерії комфортності, естетичності, зручності тощо. У другому – міцності, етичності, стійкості. Так само в зоні комфорту суспільно-історичних обставин, де достатньо загально визначених норм поведінки і правил взаємодії, неактуальними виявляються духовно-світоглядні цінності. Однак в часи великих історичних потрясінь виживають лише ті людські спільноти, що спираються на глибокі традиційні духовно-світоглядні цінності, бо саме звідси вони черпають життєву наснагу до вмотивованої життєдіяльності [8].

Проблема духовних цінностей піднімає важливе питання – деформацію

ціннісних орієнтацій. Деформацію цінностей, перекося в ціннісних орієнтаціях спостерігаємо і в нинішньому українському суспільстві. Причини їх очевидні – економічна криза, яка з кожним роком все більше поглиблюється, перехід до ринкових відносин, приватизація і пов'язане з нею відоме в історії розвитку товарно-грошових відносин первісне накопичення капіталу. Наслідком цих процесів є потяг до збагачення, здобуття матеріальних цінностей. А все це разом узятє утворило феномен, який свого часу український мислитель Г. Сковорода назвав «сріблολюбством», – дух наживи, користолюбство, зажерливість, влада речей. Найстрашніше, за переконанням філософа, те, що гонитва за багатством «роз'їдає душу», призводить до духовної спустошеності. Власне, в цьому полягає причина і форми прояву бездуховності, яка охопила частину нашого суспільства. Подолання цього явища – одне з корінних завдань духовного відродження України. [9, 22].

Антиподом духовності є бездуховність. Точніше кажучи, абсолютної бездуховності (в розумінні цілковитої відсутності у людини духовного життя) бути не може. Під бездуховністю звичайно мають на увазі спрямованість людини на досягнення матеріальних благ з повним нехтуванням значення благ духовних. Тому «речизм» розглядається як синонім бездуховності. Проте остання надто багатоліка, щоб зводити її до речизму. До речі, будучи антигуманістичною, бездуховність міцно пов'язана з ігноруванням традицій минулого, соціальної пам'яті, цінностей національної культури і мови. Нежиттєдієвість її завжди пов'язана з розладом принципів, структур мислення та поведінки, з втратою моральними принципами своєї дієвості та загальнозначимості. Безперечно, бездуховність – соціальне зло, яке треба викоринювати з життя всіма засобами освіти, виховання і культури.

Духовність – це загальновизначена цінність, яка формує дії сил і начал, що «лежать в глибині людського іства» (С.Л. Франкл). Якщо бездуховність не тягне за собою спів-буття зі світом, але призводить до втрати себе в ньому, то духовність відкриває перспективу, її висота мобілізує сили, загартовує волю, характер. Духовність: 1) концентрує творчу діяльність людини; 2) інтегрує в одно ціле три найважливіші прояви людського інтелекту: знання, почуття (емоції) та волю; 3) внутрішньо самодисциплінує, самоорієнтує людину та її творчі можливості щодо соціуму; 4) орієнтує соціальну й міжособистісну активність суб'єкта, його ціннісний світ; 5) забезпечує цілісність позитивної діяльності; 6) узагальнює історію людини і суспільства через співвідношення «суспільство – духовність – суб'єкт» та ін.

Якими ж є критерії духовності? Суть їх полягає в тому, що духовність, по-перше, має зафіксувати діяльнісний стан особистості; по-друге, як і всяке ідеальне, має свої внутрішні закони розвитку й функціонування; по-третє, має орієнтуватись на відродження і розвиток притаманних їй, по суті, гуманізму та людяності; по-четверте, становить «силу змін» у соціокультурному житті суспільства; по-п'яте, забезпечує продукування і репродукування людського в людині, можливостей її свідомо орієнтуватися в світі; по-шосте, спрямовує людину на виявлення ціннісно-сислової регуляції поведінки, дії; по-сьоме, звільняє суспільство від усього нелюдського, розкріпачує творчі сили людини; по-восьме, є середовищем, яке реалізує в людині людське; по-дев'яте, є необхідною передумовою відродження, зміцнення й розвитку тих культурних цінностей, які підносять людину, очищують її помисли, прагнення та вчинки, її

життєвий сенс.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку.

Отже, система цінностей народу, як дзеркало, відбиває ступінь його духовного багатства, місце і роль у світовому процесі, ступінь цивілізованості. Водночас через ціннісні пріоритети виявляють себе етнотематальні особливості буття народу, його характер, національний дух. Від пріоритетів, які панують в освіті, її якості залежить духовний, моральний, культурний, інтелектуальний рівень кожного народу і світу в цілому.

Таким чином, духовні цінності являють собою систему категорій, норм та установок, які визначають відношення людини до світу, інших осіб, природи та оточуючого середовища. Ці відношення містять у собі когнітивний, експресивний і оціночний фактори.

Духовні цінності залишаються актуальними і в умовах сьогодення, являючись ефективними регуляторами та чинниками людської діяльності, здатними вивести українське суспільство з духовної кризи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Маслов В. В. Ціннісний аспект соціокультурного життя / Маслов В. В. // Наукові записки КУТЕП. Вип. 10, 2011. Серія: «Філософські науки». – С. 187-197
2. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: Тов-во «Знання», КОО, 1998. – 456 с.
3. Мельник В. В. Культура буття людини як соціокультурний феномен / В. В. Мельник // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2015. – № 60. – С.253-268
4. Макутон П. Я. Світоглядні ідеали і цінності, їх місце і роль в культурі / П. Я. Макутон // Актуальні проблеми духовності: Збірник наукових праць /Криворізький державний пед. університет. – Кривий Ріг: І.В.І., 2002. – С. 19–29.
5. Пролеєв С. Аксиологічна містифікація теми буття // Філософія. Антропологія. Екологія / С. Пролеєв. – К.: СтилоС, 2001. – С. 90-98
6. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнототтєвницького досвіду / Ю. І. Римаренко, М. М. Вівчарик, О. В. Картунов та ін.; За заг. ред. Ю. І. Римаренка. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 450 с.
7. Сенченко А. Я. Цивілізаційний вимір феномену духовності та втілення її в українських реаліях Мультитверсум. Філософський альманах / Гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 10(138). – К., 2014. – 207 с.
8. Гаркуша О. В. Духовно-світоглядні цінності як перспективна основа сучасної ідентичності українців. Україна – Країни Сходу в XXI столітті в діалозі мов, культур, педагогічних систем: Ціннісні виміри особистості / О. В. Горкуша // Одиннадцята Всеукраїнська науково-практична конференція. Київ 27 жовтня 2016. Київська Гімназія східних мов № 1). URL: <https://slovosvit.wordpress.com/2016/11/24/identification/>
9. Духовні цінності українського народу. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 294с.